

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

УДК 658

Н. А. Мікула

Інститут регіональних досліджень НАН України

В. Б. Базиліук

Українська академія друкарства

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ КЛАСТЕРІВ

В статті проаналізовано сучасні визначення поняття "кластер", його особливості та переваги в порівнянні з іншими структурами регіонального комплексу. Досліджено роль і класифікацію кластерів — оптимальних організаційних форм територіального розвитку.

In the article modern determinations of concept are analysed "cluster", his features and advantages as compared to other structures of regional complex. It is investigational role and classification of clusters — optimum organizational forms of territorial development.

На сучасному етапі економічних перетворень необхідно здійснювати рішучі заходи в напрямку позитивних соціально-економічних зрушень. В цьому аспекті особливої актуальності набувають перспективи впровадження моделей кластерної організації промисловості і видавничо-поліграфічної галузі зокрема.

Світовий досвід свідчить, що протягом останнього часу кластери, як ефективні інструменти управління розвитком регіональної економіки, як модель конкурентоспроможної та інвестиційно привабливої економіки, що забезпечує високий рівень та якість життя населення, забезпечують позитивні результати у сфері стимулювання сталого розвитку регіонів і галузей промисловості.

Це зумовлює необхідність першочергово дослідження суті поняття «кластер» та його типу, що визначається цілями, напрямками його діяльності та розвитку, окресленням кола завдань, що вирішуються кластером, їх спеціалізацією і територіальним аспектом діяльності за різними класифікаційними ознаками.

Існує чимала кількість опублікованих праць, присвячених висвітленню підходів до ролі кластерів в підвищенні економічної активності регіонів через посилення виробничих відносин та активізацію інноваційного потенціалу. Результати фундаментального вивчення кластерів, що дали поштовх їх бурхливого розвитку представлені, насамперед, в роботах Е. Бергмана, Б. Гаррета, Е. Дахмена, С. Девіса, Д. Джереффі, М. Єнрайта, Б. Люндвала, М. Кастелса, П. Кругмана, Б. Люндвала, Є. Менсфілда, К. Моргана, М. Портера, Т. Ройланда,

Д. Хайкенса, Б. Харрісона, М. Фелдмана. Серед вітчизняних авторів, праці яких присвячені дослідженню практичних аспектів втілення кластерного підходу як дієвого засобу підвищення конкурентоспроможності регіонів, можна виділити М. П. Войнаренка, О. В. Длугопольського, К. А. Дудкіну, О. В. Лапан.

Однак, незважаючи на вагомий теоретичний вклад зазначених науковців у поширення ідей кластеризації, відсутнє єдине бачення та визначення поняття «кластер». Подальшого детального дослідження та аналізу потребують теоретичні підходи до класифікації кластерів.

Основоположником теорії кластерного розвитку прийнято вважати М. Портера, який провів дослідження даної проблеми в більш ніж 100 різних галузях світу. За Портером: «кластер — це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозв'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, а також торгових об'єднань) в певних галузях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу» [11].

Отже, для того, щоб утворити кластер, група взаємозв'язаних компаній, що є географічними сусідами, і пов'язаних з ними організацій повинні здійснювати свою виробничо-господарську діяльність в певній сфері, взаємодоповнювати один одного і спільно взаємодіяти.

У роботах науковців використовуються схожі визначення поняття кластер, які мають, все ж, певні відмінності (табл. 1).

Незважаючи на велику кількість трактувань поняття кластер, деякі автори визначили групу найбільш вживаних визначень, кожне з яких підкреслює основну мету функціонування та призначення кластера [7]:

— регіонально обмежені форми економічної активності всередині споріднених секторів зазвичай прив'язані до науково-дослідних інститутів, університетів та інших наукових установ;

— вертикальні виробничі ланцюжки, вузько визначені сектори, в яких суміжні етапи виробничого процесу утворюють ядро кластера. У цю ж категорію потрапляють мережі, що формуються навколо головних фірм;

— галузі промисловості, визначені на високому рівні агрегації або сукупності секторів на ще вищому рівні агрегації.

Іншими словами, кластер в загальноекономічному сенсі представляє собою групу географічно локалізованих взаємозв'язаних компаній постачальників устаткування, спеціалізованих виробничих послуг, інфраструктури, науково-дослідних центрів, вузів та інших організацій, взаємодоповнюючих один одного в досягненні конкретного господарського ефекту з метою підсилення конкурентних переваг окремих компаній, кластера, галузей та регіону в цілому.

Однією з основних ознак кластера в загальній моделі виробничо-кооперативних та інших взаємодій суб'єктів господарювання є принцип територіальної локалізації.

Слід відзначити, що характерною рисою кластера є цільова підприємницька діяльність. В кластер об'єднуються не тільки виробничий, але і інноваційний бізнес, комплексне управління якістю продукції, сервісне обслугову-

вання, наукові та дослідні центри. Таке поєднання зусиль підприємців, органів управління, суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності на певній території дає значні переваги в конкурентній боротьбі, сприяє раціоналізації виробничо-ринкових процесів, перерозподілу ризиків і проведенню гнучкої політики, необхідної в умовах швидко змінної кон'юнктури.

Таблиця 1

Трактування поняття «кластер»

Автор	Визначення
M. Porter [1, с. 78]	Під терміном "економічний кластер" розуміють групу регіонально споріднених взаємопов'язаних компаній і установ в межах однієї області. Кластери охоплюють велику кількість підприємницьких структур, важливих для конкурентної боротьби, а саме: постачальників нових технологій, послуг, сировини, інфраструктури, додаткових продуктів та ін.
T. Roelandt and P. Hertog [2]	Кластери — мережі виробників суттєво взаємозалежних фірм (включаючи спеціалізованих постачальників), які пов'язані між собою у створенні доданої вартості ланцюга виробництва.
Andersson T. [3, с. 30]	Кластер — просторово сконцентрована критична маса спеціалізованих, численних діючих осіб, які залучені в комбіновані конкуренцію та кооперацію
S. Rosenfeld [3]	Кластер — це концентрація фірм, які здатні забезпечувати синергетичний ефект внаслідок географічної близькості та взаємозалежності.
Война- ренко М. П. [4, с. 14]	Кластер — це територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, які тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та динамічного економічного зростання регіону
Марков Л. С. [4, с. 10–12]	Кластери — це географічні концентрації підприємств однієї або декількох взаємозалежних галузей, які конкурують, але разом з тим кооперуються і мають вигоди зі специфічних місцевих активів, близького розташування та соціальної вбудованості
М. Ярошук [9, с. 71].	Кластери або локальні виробничі системи, тобто територіально-галузеві добровільні об'єднання підприємницьких структур, головною метою яких є підвищення конкурентоспроможності, якості продукції і сприяння економічному розвитку регіону
Ларио- нова Н. А. [3, с. 182]	Кластер — це сукупність суб'єктів господарської діяльності взаємопов'язаних галузей, об'єднаних в єдину організаційну структуру, елементи якої знаходяться в взаємозв'язку і взаємозалежності, спільно функціонують з певною метою

На відміну від звичайних форм коопераційно-господарських взаємодій малого, середнього і крупного бізнесу, кластерні системи характеризуються наступними особливостями:

— наявністю підприємства-лідера, або групи підприємств, які визначають стратегію розвитку всього об'єднання;

- географічною концентрацією та функціональним взаємозв'язком учасників;
- великою кількістю учасників об'єднання;
- при тісній співпраці одночасно із значною конкуренцією підприємств в межах кластеру;
- стійкістю господарських зв'язків між підприємствами кластеру;
- довготривалою координацією взаємодії учасників системи в рамках її виробничих програм, інноваційних процесів; основних систем управління, контролю якості тощо.

Проте, слід зауважити, що в розглянутих підходах до визначення особливих ознак кластеру в порівнянні із звичайними формами коопераційно-господарських взаємодій містяться велика кількість ознак, які не завжди можна розпізнати, і це в свою чергу ускладнює ідентифікацію кластеру. Такий факт обумовлюється надзвичайною складністю кластеру та різноманітністю, а його функціонування залежить від багатьох взаємозалежних чинників та відбувається в динамічно змінюваних умовах. Тому в кожному конкретному випадку необхідно враховувати особливості реальних економічних об'єктів та аналізувати можливість їхнього формалізованого опису.

Це в свою чергу зумовлює велику кількість наукових публікацій присвячених даній проблемі, в яких наведені різноманітні та здебільшого несистематизовані класифікаційні ознаки кластерів.

Крім того, сформовані кластери дуже різноманітні, і кожен має притаманні лише для нього особливості, що насамперед визначаються особливістю регіону та характеризується різними можливостями учасників, що в свою чергу ускладнює процес їх систематизації і класифікації.

На основі аналізу наукових досліджень та власних напрацювань запропонована наступна класифікація кластерних об'єднань (рис. 1). Дана класифікація, на нашу думку, найбільш повно класифікує кластер і може використовуватися для його ідентифікації.

Розглянемо більш детально запропоновану класифікацію кластерів за різними ознаками. За принципом стійкості конкурентних позицій розрізняють наступні види:

- сильний кластер — його ефективна структура відображає найважливіші етапи виробничого циклу. Активна взаємодія між учасниками створює стійку конкурентну перевагу;
- стійкий кластер — його структура стабільно розвивається, проте ще не накопичена критична маса виробничого потенціалу для отримання значних переваг від агломерації. Існують активні внутріпіньокластерні взаємодії;
- потенційний кластер — його структура поки що дуже фрагментована, але інтенсивно розвивається;
- латентний кластер — існують лише окремі кластерні структури, проте не вистачає комунікативних взаємозв'язків.

Очевидно, що кластери мають широкий діапазон діяльності. Це зумовлює необхідність проводити класифікацію за територіальним розподілом праці [8, с. 39]:

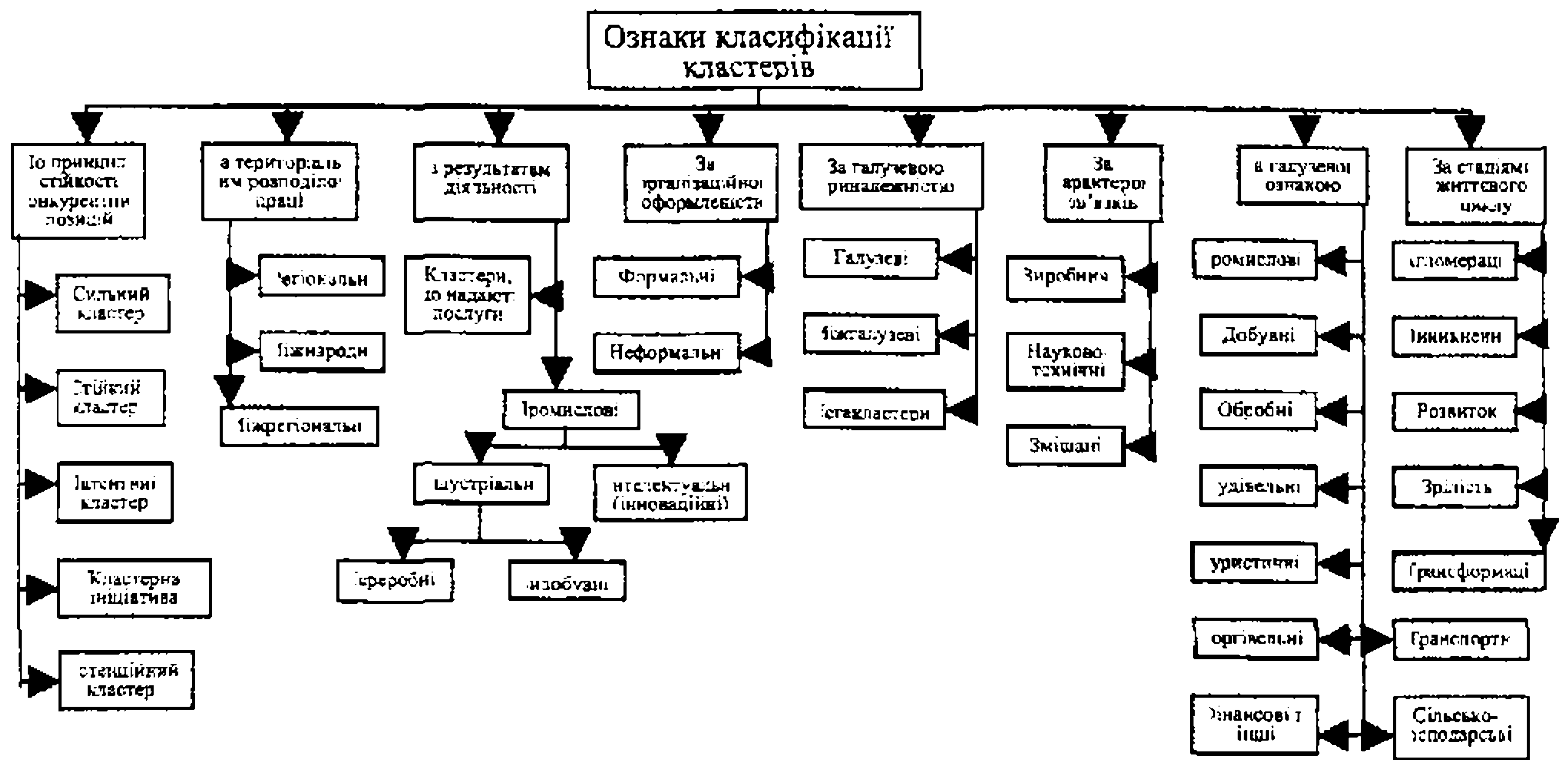

Рис. 1. Типологія кластерів

Джерело: Складено автором на основі [11, 12, 13, 14, 15]

— регіональні кластери створюються в межах одного регіону та орієнтовані на певну географічну концепцію взаємозв'язаних галузей;

— міжрегіональні включають до свого складу підприємства, організації та установи, розташовані у різних областях країни. Такі кластери першочергово орієнтуються на зовнішній ринок, тобто на експорт, і ставлять собі за мету створення конкурентоспроможної продукції;

— міжнародні, зокрема транскордонні кластери здійснюють свою діяльність в межах двох, або більше країн. Зазвичай до них входять підприємства, які представляють розвинуті країни та країни, що розвиваються.

Інший підхід до класифікації кластерів запропонований Стельмащук А. М., який розрізняє кластери за результатами діяльності: кластери, що виробляють товари, або промислові кластери і кластери, що надають послуги. В свою чергу автор пропонує розділити промислові кластери на індустріальні, що виробляють традиційні товари, та інтелектуальні, або інноваційні, що прагнуть створити принципово нове рішення поставлених перед об'єднанням завдань [6, с. 56–57].

В залежності від організаційної оформленості кластери запропоновано розподіляти на формальні і неформальні. До формальних кластерів можна віднести структури, які юридично оформили свою співпрацю та зареєструвалися. Проте, часто кластери виступають як неформальні структури, особливо не афішуючи свою діяльність і взаємозв'язки, що склалися, і лише ретельний кластерний аналіз дозволяє виявити сформовану структуру.

Наступним важливим принципом класифікації кластерів є їх галузеве оточення. Так, у своїй роботі Бойко Л.І. виділяє два типи кластерів — галузеві і міжгалузеві. У випадку коли кластер формується за галузевим принципом —

всі члени кластерів належать одній галузі, а при міжгалузевому — до складу кластера входять підприємства, що належать до різних галузей. Найчастіше кластер складається з декількох галузей: виробляючих кінцеві продукти, галузей які займаються постачанням обладнання і сировини, і галузей які надають послуги [1].

Однак, на нашу думку, класифікація кластерів за галузевим оточенням лише за двома ознаками є неповною. Такої ж думки притримується у своїй праці В. В. Митенев та І. М. Гулий., які виділяють ще один тип класифікації кластеру за даною ознакою — мегакластер. На їхню думку мегакластер — це тип об'єднання створений мережею, тобто великою кількістю фірм, що відносяться до різних секторів економіки і характеризуються високим ступенем агрегації [5].

За характером зв'язків кластери можна класифікувати як виробничі, науково-технічні і змішані. Виробничі кластери формуються на базі промислових підприємств. Науково-технічні формуються на базі університетів, або просто включають їх у свій склад. Змішані кластери включають в себе промислові підприємства і науково-технічні університети.

Не зважаючи на різні обставини, в науковій літературі прийнято виділяти наступні стадії життєвого циклу кластеру:

— агломерація. У регіоні існує деяка кількість компаній та інших дійових осіб;

— виникаючий кластер. Деякі учасники агломерації починають кооперуватися навколо основної діяльності та реалізовувати загальні можливості через спільні зв'язки;

— кластер, що розвивається. Виникають або залучаються нові учасники кластеру в регіоні, з'являються нові взаємозв'язки, формальні і неформальні інститути підтримки співпраці;

— зрілий кластер. Він вже досяг деякої критичної маси дійових осіб, а також розвинув зв'язки з іншими кластерами, напрямками діяльності, регіонами. Існує внутрішня динаміка подальшого розвитку цієї взаємодії шляхом утворення спільних підприємств або ділення на дрібніші структури;

— трансформація. З часом ринки, технології і процеси змінюються, так само як і кластери. Кластеру, щоб вижити, бути життєздатним, уникнути застою і розпаду, необхідно проводити інновації і адаптуватися до змін. Він може вибрати форму перетворення в один або декілька нових кластерів, що зосереджуються навколо інших видів діяльності, або змінити канали постачання та збуту продуктів та послуг.

Проведені дослідження дають змогу зробити висновок, що кластер — це перш за все соціальне поняття. На користь такого припущення свідчить той факт, що він утворюється в співтоваристві людей або організацій, які мають спільні економічні інтереси, та покликаний для задоволення тих завдань, в тому числі і соціальних, які ставляться перед ним.

При виявленні перспективних кластерів і при шануванні перспектив їх розвитку, потрібно враховувати принцип формування і вид кластеру, який

може стати корисним для покращення інноваційної і конкурентної продуктивності всіх учасників кластера.

Світова практика показує, що регіони, на території яких утворюються кластери, стають лідерами економічного розвитку та мають змогу визначати конкурентоспроможність національної економіки. І навпаки регіони, на території яких відсутні кластерні утворення, характеризуються значно нижчими темпами розвитку, а в деяких випадках стають депресивними.

1. Бойко Л. І. Теоретичні підходи до класифікації кластерів // Бізнес навігатор управління. — 2003. — № 2. — С. 126–129.
2. Войнарєнко М. П., Малий М. Б. Будівельний кластер — європейський шлях розвитку. — Хмельницький : Поділля, 2005. — 32 с.
3. Ларионова Н. А. Кластерный подход в управлении конкурентоспособностью региона // Экон. вестник Ростов. гос. ун-та. — 2007. — № 1. — Ч. 2.
4. Марков Л. С. Экономические кластеры: понятия и характерные черты. — Новосибирск : Ин-т экономики РАН, 2004.
5. Митенев В. В., Гулый И. М. Теоретико-методологические основы кластерных систем [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://journal.vscs.ac.ru/php/jou/36/art36_03.php.
6. Стельмашук А. М. Використання кластеризації у формуванні конкурентоспроможності національної економіки // Інноваційна економіка. — 2009. — № 13. — С. 54–57.
7. Цихан Т. В. Кластерная теория экономического развития // Теория и практика управления. — 2003. — № 5.
8. Чевганова В., Брижань И. Кластеры и их экономическое значение // Экономика Украины. — 2002. — № 11.
9. Ярошук М. Кластерна модель як ефективний інструмент розвитку приватного підприємництва // Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. — Донецк, 2004. — С. 70–77.
10. Andersson T., Scliwaag-Scrgcr S., Hansson E. The Cluster Policies Whitebook. — IKED, 2004.
11. Porter Michael E. Clusters and the New Economics of Competition // Harvard Business Review. — 1998. — November–December.
12. Roelandt T., den Hertog P. Cluster Analysis and Cluster-Based Policy “Boosting Innovation: The Cluster Approach”. — Paris : OECD, 1999. — P. 9–23.
13. Rosenfeld S. A. Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development. — European Planning Studies, 1999. — № 5. — P. 3–23.

Dr Krzysztof Rejman

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Jarosławiu

ROZWÓJ GOSPODARCZY REGIONÓW PRZYGRANICZNYCH WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO SZANSĄ NA PRZECIWDZIAŁANIE NEGATYWNYM ZJAWISKOM MARGINALIZACJI SPOŁECZNEJ

Przemiany społeczno — gospodarcze zachodzące w kraju w wielu przypadkach wpłynęły niekorzystnie na sytuacje niektórych grup społecznych. Na uwagę zasługuje tu rosnące z roku na rok bezrobocie i niekorzystne zmiany na rynku pracy co w